

ԲՈՒՀԱՆՐԻ

ԿԸՐ

ՀԱՐՔ ԳՈՒԽՈՌ

ԹԱՅԱՐ

ՊՈՏՄՈԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Հարք Ցուրութեան նահանջի 16-րդ գաւառն է՝ որ կմա կը կոչուի Բայրցի¹⁾.

Այս գաւառը երկու մասի կը բաժնուի, վերև և ներք Բուշ-
երիներ, որոնք Բայրց և Ալիք (Անտովինակ, փոքր գաւառ, միւզար-
ըն) ևս մասին կը ցուցնեն կը նարքը.

Եղիս նախանցած այս նահապետը՝ ըստ Մայուս Խորենաց, Բարիկոնից երբ վերապարձա, իւր առաջին բնակութիւնը այս տեղ Համատաց, այս գերցը ուր առաջին անգամ բնակուեցա, իւր անո-
նոյ կոչեց Հոյեց. (որ ունաց կարծիքով հիշեան ասքի արևելեան սուրբուոց, այժմայ Խորենաց անունու կարգը՝ կոյուած զիւղի տեղը կրնենա), իսկ գաւառը՝ Հօս.

Հոյեց և իւր մասի բաշտրներու ժամանակները երկը ի կա-
ռավարութեան կենարոնը հաջխաչին եղած կը ցինի. բայց վերց Ցա-
րօնայ երկրին տիրապետող նախարարութեանը նեթարիւելով կը կառա-
վարուէր վերցնոյ կենարոնից, որոնքնու նախառուոր զիւքը յունե-
նազո՞ւ առանձին նախարարութիւն բառեցնեց իւր հանդա.

Հարքայ առաջին եկեղեցին կամ եղիսկոպոսարանը կը մնից ո.
Առառարից, որ կը գտնուէր Մահապէտրի մէջ, բայց որովհետեւ ու
րա եղիսկոպոսները երեմն Մահապէտրի և երեմն Հարքայ մեռ-
նոյ կը մշատակուին, կը թուի թէ, Ապահովիք և Հարք գաւա-

1) Բայրցից բայց (առաջ.) կը նշանակէ ցըս, երկի՞ երկրի ան հազերս և նահապէն մօքսուներու պատճառոյ. որոնք երբեմն գաւառի մեջ մար-
գրաւու կին.

Այս յօդուածքը կմենային ուղղի և գաւառքի էմ:

ներ մէ թե՛ կը կարժէին և մէկ եղիսկուոս երիւ թե՛ի անհնոց ևս կը ցիւսի.

Եցակէ՛ ըստ Յովհաննէս կաթոլիկոսի, Խորով Բ-ի ժամանակ՝ Արքանուոր նարքայ եղիսկուոսնէ, ըստ Բարզանդայ՝ Մանագիերախ.

Ե. Կարուն՝ երիւ այս թե՛ի բաժանուեցաւ երիւ մասի և իրարակիցը իր առանձին եղիսկուոսարանը ունէր, պրիվատ. Արտաշատի ժողովն ներփակացաւ նարքայ անունով Շնչիստ եղիսկուոսը, իսկ Ապահովանեցաւ անունով Արքիստ եղիսկուոսը.

Ներէտ Ջնազի ժամանակ, Դուռաց ժողովն (ՅՀՅ) նարքայ անունով ներփակացաւ Ներէտ եղիսկուոսը, որ կաթոլիկոսից անփշատէն ենոյ կը ցիւսի.

Մանագիերախ ժողովն ներփայ էր Արքիստ եղիսկուոսը. (Նարքայ անունով), իսկ Աստումիերացն կը ցիւս ուն Յարումը եղիսկուոսը, որ Թանգրակիցոց արանդին հնուող լինելով՝ ճակարտ արանդագրածման խորեց ժամանակի Հոգևորականութիւններ.

Նարքակցոց և Թրքական պարագաներութեան ժամանակիները, երբ Կովկաս Ազգանունեաց և մինեցն իննօրդն ունենալով Մանագիերա քաղաքը, նարքը կը պատիսնէր այս կինդրուններից մէկն իրավին.

1063-ին, Մանագիերախ պաշարման ժամանակը, իրեւ առնանձից զաւա Ըստահունեաց և մինեցն իննօրդն ունենալով Մանագիերա քաղաքը, նարքը ներփակացաւ անշուշտ Ցուցքի բէկի կառաջ պաշտամնացը ու աւերածութեանը.

Այսահուն. թէ քանի քանի ամբիաներու, բէկերու և ազգեցիկ բնականներու ձեռքը ընկած ու կրծ է՝ այդ միայն ժամանակին յարտի է. Թուափանիցո զար ու իշխ առաջ, Բարզանդոց կը պատճենէր Տարօնց երկիրն ախողոց Ազագին-բէկի իշխանութեանը ու կը իսկ առաջարկուէր Շնչուոց ու Շնչում կրյուած պաշտամնաներոց, իսկ Մանագիերա քաղաքն ու զաւաը կը պատիսնէր Բաւոյ կոյսած Թուափանից, որնէք մինչն այժմ ևս կան և տափափն կը կոյսին Բերդ Բէկը.

Այժմ Բոլցանցին և Մանագիերա (Ազգանունից) զաւանները Մայ առաջնարդութեան մինակը կը կազմեն Խրաբանցինը իր առանձին փոխանորդութիւնով Բոլցանցին փոխ-առաջնարդը կը նայի Առիս ո. Դանելի վանքը (Ամբարաններու առաջը), իսկ Մանագիերախն՝ որ առյուրաքար քահանայ մէ, ի Մանագիերա¹⁾.

Քարարականապէջա այժմ Վերին և Ներքին Բոլցանցիները կը

1) „Ապարագութիւն Ան Հայուսանելու ինչընեան (այս Նարք)“. Առաջայն հանձնէ, 1897, դիրք Ա. (այս Մայ ունեցէ):

կազմն մէկ խու (գուաս), որ Բիթլսի վելայիթի մէջ կընկնայ և Մշոյ միթէւլըրի ֆութեանը ենթարկուած է.

Յ Ե Ղ Ա Գ Ռ Ո Խ Թ Ւ Խ Ն

Արժենայ թուրանցից խոր քաղաքանապէս որոշուած բարտեր առհմաններով՝ կընկնայ 55° 33'—60° 3' արկեեան երկարութեան և 39° 12' վրախացին բարութեան առարձնաներու առկը. որով ամբողջ գուասի երկարութիւնը հաւասար է 57 $\frac{1}{2}$, վերտոփ և լայնութիւնը՝ 23 վերտոփ:

Սա ենանը.—Երկեկից և հրափորից առհմանակից է Մանգիկրոս (Ապահովնիք) գուասին և, որո առհմանակցութեան մէջ մի որևէ բնական բաժանման—ըստ կամ վես—ըկայ. Հարափորի նկատ (Բայնոնիք) և Ցարոն գուաններուն, անշրջառացող գծերն են Քառորդայ (Վարաժնանեաց) լեռնաշղթայն, Կազմակայ լիճը և Քաղաքու գիւղի շղթաները. արևմտաքից՝ Խուս (Մարզացի) գուասին և Խանոնդի շաքին, մէջ անդ ընկած մինչդու Խօսի-Քարա լիճը, Խամար բերդի արը և վերջնորդ կից Ձեռնակ լեռնաշղթայն:

Դիրէն.—Դիրէնը լեռնացին է և բարձրացած է անհամար մեծ ու փոքր շղթաներից, գարու զաշտերից, բլուր և բլրակներից և զատոնց բաժանուած նեղ ու լայն և երկայն ու կարճ ձորերից ու ձորակներից: Ըմբաջ Հարք գուասի մէջ կարելի է տեսնել մի քանի ոչ շատ տափարակ ու Հարթ զաշտակներ, որպահից են ի Վերին Բայկանըին 1) Խոշոնց զաշտը, որ Խալյայ կամ Խարանայ ընակից կակի և մինչդու Բայկանըու գիւղը կը տարածուի. 2) Կոփ: գիւղի՝ Աջի սու, Ճառեր, Բայտավար, Ալիս և Ճամբ կոյտած գուրանները ու բակոնները՝ որ գէտի արևմտաց երկարանալով կը միանան Մանազգիկրով Հ-Յունաք (Խօսներանը) ընդարձակ զաշտին և կը մերժանան Արանանի զետի և Ձեռնակայ տարափանց վրայ. 3) Կորակայ զաշտակը. 4) Այս զիւղի Կոփ, ճարգաստանը և Ճահրաբաթայ զեղեցիացիր գորանը (ի ներքին Բայկանըին):

Առհասարակ թուրանցին և շրջակայ գուառները, իրքն.